RĂZBOINICI INVIZIBILI.

PRELIMINARII PENTRU O FENOMENOLOGIE A EXILULUI

Dumitru Mircea BUDA

Abstract

The paper debates on the concept of exile in post-war Eastern Europe, suggesting a phenomenological perspective and focusing on its symbolic, cultural and political significance. It is a preliminary discussion on the particularities of Monica Lovinescu and Virgil Ierunca's literary and political criticism during Ceausescu's regime.

Keywords: exile, communism, protest, criticism, identity, otherness

Fie că e vorba de secularizarea acută pe fin de siecle XX, de ateismul isteroid al comunismului ori de marginalitatea şi anti-eroismul structural al eroilor literari, de *misunderstanding*-ul în care ei sunt distribuiţi în scenariul epic, există ceea ce s-ar putea numi un neotragism de substanţă, care defineşte anatomia lumii moderne. Pe specularea acestuia, implicând alienarea fiinţei, imposibilitatea comunicării, disoluţia identităţii şi dezumanizarea, confuzia sensurilor ontologice şi fluidizarea reperelor limitative clasice ale geografiei europene - mizează tema exilului, o temă a cărei literaturitate e minată inevitabil de conjucţia cu politicul, de consubstanţialitatea cu acesta.

Pentru individul Est-European, exilul pare a fi o experienţă legată de patologia modernităţii. În era post-imperială, esticii trăiesc un fel de revelaţie a Vestului care pare să se fi păstrat în vecinătatea mai apropiată a miezului de progres şi autenticitate al civilizaţiei Occidentale. Din postulatele lui Toynbee, de pildă, pe o axă a evoluţiei istoriei, Occidentul e într-o etapă terminală, după care poate urma un scenariu regresiv. Vârful acesta de evoluţie coincide şi cu o defazare traumatică între Est şi Vest, pe care cele două războaie o accentuează şi pe care o consacră celebra Cortină de Fier şi Războiul Rece. De-a lungul secolului XX, în consecinţa paradoxală a definirii naţiunilor, prin Europa se aleargă de-o parte şi de alta a barierelor convenţionale, peste graniţe şi delimitări, dintr-un sistem politic în altul ori, pur şi simplu, se trece Oceanul în Statele Unite. Un secol de o efervescenţă camuflată sub aparenta stabilitate a hărţilor haşurate în culorile definite ale fiecărui stat, o agitaţie browniană a moleculelor identitare care sunt indivizii acestei fiinţe capricioase a cărei anatomie reală e confiscată temporar de prejudecăţile unor opoziţii ideologice de tip Est-Vest, Comunism-capitalism, Ortodoxie-Catolicism, etc. Pe sub acestea, însă, funcţionează canalele nevăzute ale celor care îşi schimbă patria, devenind, formal, ex-patriaţi şi urmând să

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

fie in-patriați într-un alt, nou spațiu. Ex-patrierea ar putea fi reperul major al secolului XX, dacă mecanismele ei psihologice şi implicațiile ei identitare ar fi cu adevărat comprehensibile, pentru că cele sociale par elucidate sau măcar aproximate coerent.

Pregnanța şi relevanța ex-patrierii, a glisării (iată un termen ce sugerează, nepotrivit, finețea şi facilitatea) între patria originară şi o alta, adoptivă, e escaladată de esența infernală a dictaturilor din blocul sovietic şi de gravele mutații morale, de automatismele psihice şi mecanismele de tortură pe care acestea îşi construiesc edificiile. Nu are sens să repetăm acum truisme despre impactul pe care politicile totalitare estice îl au asupra culturii şi, implicit, a literaturilor naționale. În anii cei mai înverşunați ideologic, cum este cazul obsedantului deceniu în literatura română, cenzurile comuniste refac pur şi simplu relieful literaturii, demolând pe criterii obtuze, dar eficiente propriilor argumente, istoria şi reimaginând-o, resemantizând-o, pe măsură ce relieful prezentului este el însuşi redesenat.

Privită strict mecanic operabilitatea acestei resemantizări a literaturii române în anii proletcultismului e uluitoare. În fond, vorbim despre transformări abuzive, dar care acționează simultan asupra istoriei şi prezentului, pentru că sunt, în definitiv, produse ale unei inginerii a conştiințelor. Noile istorii ale literaturii – aşa cum sunt ele impuse în Rusia sau România, cu tot corolarul lor de noi vase comunicante cu spațiul matricial balcanic, şi el redefinit doctrinar, sunt posibile tocmai pentru că dictaturile comuniste mutilează conştiințele, cosmetizând permanent dimensiunile ororii într-o aparență aseptică şi în retorica unui militantism progresist.

Exilul intelectualilor estici în Occidentul capitalist e, în aceste condiții post-belice, o Odisee a libertății dar şi o ieşire damnată din Infern. O ieşire condamnată pentru că ea e performată, de fiecare nou exilat, cu fatalitatea lucidității absolute a actului şi cu imposibilitatea de a nu încălca interdicția mitică a privitului înapoi. Deşi în majoritatea cazurilor exilul e citit în cheia mitologică ulisiană, probabil că adevărata lui encriptare e conținută de mitul lui Orfeu. Esențiale rămân două momente ale poveştii originare – pactul cu Hades şi interdicția şi, respectiv, ieşirea din Infern. Mai întâi, fatalitatea Infernului şi Moartea, pe care viitorul exilat le resimt ca destructurări injuste, ca schingiuiri ale unei condiții ideale a omului. Şi, desigur, ca limitări violente ale libertății. Firește, registrul exilului e fundamental etic. Moartea simbolică e cea a Patriei, care e echivalentă cu demisia morală şi închiderea în temnița ideologică a comunismului. În plus, tortura şi teroarea sunt şi ele elemente de recuzită infernală.

Iar ex-patrierea trebuie înțeleasă ca un efort eroic de salvare a ființei aceleia transindividuale, a acelei Patrii identitare care e jumătatea căzută în infern a individului, un Celălalt pierdut. Numai că ruptura se dovedeşte ireversibilă şi devine obsesia tutelară a existenței Exilatului, care, ca şi Orfeu, se întoarce iremediabil singur din Infern. Se întoarce

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

unde? În noua patrie, unde trăieşte scindat, mutilat el însuşi, nemaiaparţinând de nimic, inclusiv de sine însuşi, decât de interdicţia stigmatizantă pe care o poartă.

Exilul e o poetică a stigmatului acestuia fatal, el înseamnă deopotrivă rătăcire, pribegire, şi fixitate în demenţa unei obsesii originare care e Patria, imaginea ei devorată de Infernul învins. Învins parţial, desigur, pentru că salvarea de sine e insuficientă. Exilatul rămâne un asediator al infernului, visând mereu, cu întreaga lui fiinţă, posibilitatea de a-l izgoni prin forţa lui persuasivă.

E un model de lectură a exilului, de percepere al lui, care ar putea părea deformant sau, poate, prea restrictiv, prea schematic şi previzibil. Dar el nu pericliteză cu nimic, în esenţă, morfologia variată şi spectaculoasă a literaturii scrise în exil, a Estului de hârtie, pentru a parafraza o carte recentă despre exil semnată de Nicoleta Sălcudeanu, pe care expatriaţii îl modelează cu fascinaţia unei construcţii dictate de un imperativ etic absolut.

Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca îşi trăiesc existenţele de exilaţi români la Paris într-o consecvenţă flagrantă cu acest model orfic al expatrierii din comunism. Pentru amândoi scrisul e expresia nevoii de a domoli o traumă, pentru amândoi noile identităţi franceze devin, din simple convenţii, arme diplomatice iar România e un Infern pe care merită să-l supraveghezi şi să încerci să-l stingi o viaţă. România devine norma de existenţă, fata morgana, obsesia devorantă în mrejele căreia trebuie trăit, ca un sacrificiu messianic, conţinând convingerea secretă că zidurile ţintite vor ceda în cele din urmă, că efortul nu poate rămâne inutil.

O discuţie despre Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca (cei care au conturat o adevărată mitologie a exilului sub ceauşism) e implicit condamnată să devină una cât mai exhaustivă cu putinţă. Iar aceasta în primul rând pentru că cei doi nu pot fi separaţi, ca scriitori, aşa cum nu au putut fi separaţi, vreme de aproape şase decenii, ca oameni. Pentru ei exilul e un parteneriat pasional, expresia unei iubiri care transcende lumea şi motivează, edifică orice act. E o iubire discretă, subînţeleasă, a cărei complexitate a intuit-o H.R. Patapievici într-un articol recent din Idei în Dialog. În orice caz, scrisul Monicăi Lovinescu îşi are dublul indispensabil în scrisul lui Virgil Ierunca, fie că îi citim cronicile din *Unde scurte* iar lui Ierunca fragmentele din Antologia Ruşinii, fie că citim recentul *Această iubire ce ne leagă* şi *Trecut-au anii*. Nu e vorba de corespondenţe, de canale comunicante, de genealogii sau de structuri replicante.

Dimpotrivă, senzaţia e că acelaşi scriitor le locuieşte, amândurora fiinţa, că prin fiecare din ei scrie una şi aceeaşi conştiinţă creatoare, chiar dacă accentele sunt sensibil diferite, chiar dacă tonul masculin, pamfletar şi acid, neiertător şi inchizitorial al lui Ierunca conturează o personalitate distinctă, aşa cum fac deopotrivă registrul evocator şi reflexiv al

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

Monicăi Lovinescu sau tranşanţa şi certitudinea transcendentă a cronicilor ei. E o identitate subtilă în scrisul lor, o continuitate organică, inseparabilă, care îşi reclamă integralitatea hermeneutică pentru a-şi răsfrânge semnificaţiile. Structura abordării noastre spiralează operele şi existenţele culturale ale celor doi, încercând să le păstreze, sub riscurile unei configuraţii subiective şi limitative, coerenţa şi autenticitatea.

Un imperativ al discuţiei îl reprezintă fenomenologia exilului. Mai întâi, în termenii, deja clasici, ai alterităţii şi identităţii. Din tensiunea relaţiei Eu-Celălalt, e limpede că exilul îşi extrage în mare măsură condiţia şi contextele. Exilul literar e graficul unei funcţii a alterităţii, dinamizată de permanenta oscilare a Celuilalt, care e când Patria originară, când Patria adoptivă, când exilatul însuşi, în relaţie cu comunitatea de acasă. Firește, în cazul oarecum atipic Lovinescu-Ierunca, relaţia Eu-Celălalt e cu atât mai relevantă cu cât vorbim despre un cuplu în exil, dialectica complicându-se astfel şi la nivelul familiei. Cum exilul stă în proximitatea expansiunii în mitologie, el va fi discutat, în termenii de mai sus, ca o formă a unei situaţii mitice slăbite, în termenii lui Gianni Vatimmo, a unei scheme tari, originare, epice, care a devenit nefuncţională sau incomplet funcţională în lumea postmodernă.

Deşi poate părea neobişnuită, situarea conceptului de exil – după o prealabilă trecere în revistă a accepţiunilor pe care acesta le-a înregistrat de la apariţie până în prezent – în compania celui de complex balcanic îşi poate dovedi productivitatea şi originalitatea. Aşa cum l-a teoretizat Mircea Muthu, în trilogia sa publicată la Dacia, balcanismul românesc e definit în termenii unui raport cu modelul polarizator al europenităţii. Întreaga machetă a istoriei Occidentale, sugerează studiul lui Mircea Muthu, ar putea fi re-evaluată prin decodarea istoriei trăite de şi în Balcani, unde ipostazele timpului sunt accelerate prin experimentalism cultural exagerat, printr-un paradoxal postmodernism. Or, exilul ca temă a postmodernităţii europene rezolvă acest raport, îi oferă un acord posibil, prin ipoteza mutării între spaţiile extreme ale culturii europene şi prin amestecul de culturi. Cultura subiectivă a ex-patriatului se aclimatizează în leagănul culturii adoptive, stârnind dialecte noi de comunicare între comunităţi. Străinul e de fiecare dată un mesager, un sol iniţiatic, un fel de colonizator în noua ipostază post-colonială. Nu e exagerat a spune, în termenii filosofiei culturii contemporane, că, din postura regală de foşti mari colonişti ai culturii est-europene (dar şi sud americane, de pildă)– cum au fost în secolul XIX, de pildă, francezii se află, la începutul celui de-al treilea mileniu, în ipostaza inedită de a fi contra-colonizaţi de fostele lor colonii... Nu e întâmplător, deci, că războiul libertăţii pe care îl duc Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca e purtat din Paris, eterna Meccă spirituală a culturii româneşti pre şi post paşoptiste, a cărei popularitate e cu greu concurată abia în vremea Junimii de spaţiul cultural german.

Un aspect interesant îl constituie şi relaţia exilului cu temporalitatea locală, a patriilor transgresate. S-a observat de către teoreticienii exilului că, pentru expatriat, se creează o

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

relaţie inedită cu timpul, pentru că el, păşind la limita dintre patrii, pe muchia practic imaginară ce le defineşte, se stabileşte în ambele lumi şi în nici una dintre ele, în acelaşi timp, extrăgându-şi fiinţa din timpul strict al istoriei. Trăind la limită, la hotar, de la etimologicul a hotărâ – a stabili o limită, exilatul nu e nici în timp, nici în afara acestuia, experimentând ambiguitatea acestei condiţii şi trebuind să se adapteze consecinţelor. Ce înseamnă, în fond, a vieţui între spaţii, între ţări şi între timpuri, între istorii? Ar putea însemna a vieţui în propriul sine, dacă acesta ar putea fi definit într-o asemenea ipostază ambiguă şi dacă n-ar fi, de fapt, atât de indisolubil determinat de coordonatele abolite de exil. Ar mai putea însemna a trăi simultan în oricare din alternative, a te dedubla, a duce o viaţă dublă. Dar existenţa majorităţii scriitorilor români în exil e, de regulă, chiar o scindare – creaţiei în limba române îi urmează, uneori discontinuu, o vârstă franceză sau italiană sau americană iar fiinţa unui astfel de scriitor nu se dedublează, ci se frânge în două fiinţe autonome. E cazul lui Eugen Ionescu, de pildă, dacă e să îi acordăm credit lui Gelu Ionescu în celebra lui *Anatomia unei negaţii*. Sau al avangardistului Tristan Tzara, a cărui convertire la cultura franceză e, la rândul ei, spectaculoasă.

Rămâne de stabilit unde anume îşi aleg să trăiască Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca. Simbolic, s-ar putea spune că ei continuă, chiar şi în exil, să trăiască în România. Dar este doar un mod de a spune, e drept, nu lipsit de adevăr. În orice caz, ei trăiesc, cum arătam mai devreme, în fascinaţia aproape mistică a României, în însăşi cauza ei pentru care militează cu o încăpăţânare feroce. Pentru ei Franţa rămâne doar un punct de fugă, un azil, un adăpost, sediul unde se poate conspira şi se pot pregăti atacuri. Carierele franceze ale celor doi rămân în proiect, şi vor fi permanent autosabotate de pasiunea pentru patria originară. În loc să publice la Gallimard, ei îşi văd înainte de emisiunile de la Radio Europa Liberă. Monica Lovinescu nu ajunge dramaturg sau teatrolog, deşi începuturile ei literare o recomandau astfel, după cum Ierunca lasă pe planul al doilea lucrul la Centre national de la recherche scientifique.

Nu în ultimul merită discutată noua condiţie a exilului o dată încheiate totalitarismele comuniste din estul european. E o condiţie paradoxală, pentru că Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca îşi trăiesc, timp de încă un deceniu şi jumătate, posteritatea. O posteritate nedreaptă, s-a spus, probabil insuficient de sensibilă la problema exilului, deşi acesta face obiectul unor campanii răsunătoare de recuperare şi evaluare rapidă. Probabil tocmai superficialitatea receptării exilului e cauza unei insuficienţe. Cel mai dur atac asupra memoriei colective şi a modului ei de a acţiona e cel al lui Gabriel Liiceanu, care vorbeşte, la moartea Monicăi Lovinescu din urmă cu câteva luni, despre a muri românește, adică în ignoranţă şi uitare.

Dincolo de suprafeţele receptivităţii publice însă, după Revoluţie, Monica Lovinescu şi Virgil Ierunca reuşesc să rămână, esenţialmente, neschimbaţi. Continuă să existe în viaţa culturală, să reacţioneze la cărţi, intră în planul editorial al Humanitas-ului, vin de câteva ori

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

în țară. E cel mai important detaliu, credem, pentru că el exprimă categoric autenticitatea misiunii culturale pe care cei doi şi-o asumă. Nimic conjuctural şi totul dus până la capăt, s-ar spune, în poetica exilului din cazul celor doi. Şi totuşi, ce se întâmplă cu exilul literar românesc o dată ce cauzele ce l-au generat – în speţă comunismul – încetează să mai existe? Oare cercul se reface iar exilul revine firesc în matca patriei-mamă, sau lucrurile sunt mult mai complicate decât atât. Problema ex-patriaţilor de până ieri e, şi acesta e şi cazul celor doi Ierunci, că ei conţin un potenţial vindicativ gata să explodeze. Iar un asemenea potenţial nu poate stârni decât panică în rândurile unei culturi încă incoerent aşezate, în care criteriile morale sunt şubrede. Cum să integrezi într-o societate în care detractorii de serviciu sunt teleaşti de succes ce profesează capitalismul doi exilaţi care îşi pun grumazul între adevăr şi cauza sa?

E necesară o delimitare a fenomenul Monica Lovinescu – Virgil Ierunca aşa cum acesta e receptat în spaţiul cultural românesc. Fără îndoială că rezultatele nu pot fi decât disonante, pe o partitură ce stăruie îndelung în registrul detractării. Ni se pare important să contextualizăm anii de debut ai celor doi, alcătuind o haşură a revistelor literare în care scriu, aducând pe masa de studiu textele lor din tinereţe, planurile literare, trasându-le predilecţiile şi posibilele destine. Discuţia poate de la sine evolua sub semnul lui Dar dacă... pentru că instaurarea comunismului e un factor de violentă discontinuitate, de ruptură dramatică. Şi ei sunt, într-un fel, contemporani cu ceea ce s-a numit în critica literară *generaţia pierdută*, chiar dacă pierderea lor a fost de altă natură, temporară doar, iar exilul e doar o traversare de condiţii, o reaşezare pe poziţii. Fireşte că nu e doar atât, pentru că el lămureşte, în destinul celor doi, chiar sensul profund, ireductibil al fiinţei.

Există o relaţie controversată în literatura română sub comunism între liniile sau canalele de receptare. S-a vorbit, implicit, şi despre canoane alternative, care conviețuiau în receptarea operelor, despre un canon al cenzurii, cel oficial, convenabil ideologic, şi un fel de canon subversiv, underground, al literaturii autentice şi protestatare. Probabil că din concordia-discors-urile rezultate se va fi alimentat la fel de controversata *rezistenţă prin cultură* pe care manualele de literatură pentru liceu au izbutit deja să o clişeizeze.

Ceea ce ni se pare relevant este care anume din aceste canale de receptare a literaturii şi de confirmare a ei pe poziţii canonice (operăm aici cu accepţiunea originară a la Harold Bloom, pe care o agrează şi cei mai importanţi critici români şaizecişti) reacţionează la scrisul Monicăi Lovinescu şi al lui Virgil Ierunca. În opinia noastră, canonul subversiv, cel care irigă, menţinând în stază, ţesuturile literaturii non şi contra-ideologizante, pe care iniţiaţii o cunosc dar care nu poate fi afirmată în canonul oficial – ei bine acest canon e cel pentru care critica literară a Monicăi Lovinescu e o expresie naturală, firească, ce confirmă judecăţile estetice şi le adaugă sau nu un imperativ etic. Nu acest canon e cel asupra căruia discursul din exil al Monicăi Lovinescu şi al lui Virgil Ierunca are impact ţintit, ci, asupra lui, efectul e doar

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)

colateral. Cei doi intră ritualic într-o alianţă, ca un al treilea element exterior, tabuizat prin condiția sa, cu autoritățile critice în exercițiu în țară.

Dimpotrivă, impactul scontat şi atins e asupra canonului oficial, care e contestat de pe poziții liberale, din afară, fără a avea abilitatea de a acționa așa cum e obișnuit să o facă în cazul problemelor din interior. Cuplul Lovinescu-Ierunca e un centru de putere critică intangibil, în ciuda tuturor presiunilor şi chiar a atentatelor, iar imperturbabilitatea judecăților emise de ei bruiază mereu autoritatea relaxată a canonului comunist. În primul rând, pentru că emisiunile lor nu pot fi arse sau puse la index, ci doar bruiate, dar insuficient, asta făcându-le încă mai atractive. Iar apoi pentru că ele mizează mereu pe alternativa etică, pe scriitorii şi operele autentice prin ne-aservire, pe talent şi adevăr, pe rectitudine morală. Exact pe punctele de manipulare ale sistemului.

E discutabil ce eficiență are această acțiune culturală, dar e indiscutabil că ea ea are efecte, după cum s-a dovedit, pe termen lung.

În fine, de o deosebită relevanță este evaluarea receptării post-1990 a operei Monicăi Lovinescu şi a lui Virgil Ierunca, consemnând edițiile de restituire şi circuitul lor în revistele literare, precum şi interesul pentru problematica exilului, anchetele şi polemicile declanşate. Nu au fost până acum conspectate principalele direcții în receptarea operelor celor doi, dar şi cărţile ce le sunt dedicate, fie parțial, fie în totalitate, studiile şi articolele care îi au drept protagoniști, interviurile acordate presei românești. Sensul major e acela al trasării unor linii de forță în receptarea de până acum a scriiturii celor doi exilați şi al deducerii unui spațiu de integrare posibil al lor în contemporaneitatea literaturii române.

BIBLIOGRAFIE:

Robert McLaughin, *Post-Postmodern Discontent: Contemporary Fiction and the Social World* symploke - Volume 12, Number 1-2, 2004

E. W. F. Tomlin (editor), *Arnold Toynbee: A Selection from His Works*, with an introduction by Tomlin (Oxford University Press 1978), posthumous. Includes advance extracts from *The Greeks and Their Heritages*.

H.-R. Patapievici, *Martorii adevărului*, în IDEI ÎN DIALOG, nr. 10-2008

Mircea Muthu, *Balcanismul literar românesc*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 2002

Marian Sleahtiţki, *Jocurile alterității,* Edit. Cartier, Chişinău, 2002

Gelu Ionescu, *Anatomia unei negații*, Edit. Minerva, Col. Universitas, 1991

Sorin Adam Matei, *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de de prestigiu*, Edit. Compania, Bucureşti, 2004

Gabriel Liiceanu, *Despre limită,* Edit. Humanitas, Bucureşti, 2004

BDD-A3021 © 2009 Universitatea Petru Maior
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:58:53 UTC)